

Fried István

RUMY KÁROLY GYÖRGY ANTON BERNOLÁKRÓL

Jóllehet a nyugat-szlovák nyelvjárás „irodalmi” múltja és a magyar művelődés egy jelentős iránya Pázmány Péter, Nagyszombat, az ott létesült egyetem, az ahhoz fűződő írásbeliség, valamint a római katolicizmus révén számos ponton érintkeznek, sőt számos átfedésre tud rámutatni a kutatás, ennek a nyelvjárásnak a szlovákság egészét átfogni akaró irodalmi nyelvvé emelését megtervező, az „önálló” szlovák nyelviséget standardizálni és kodifikálni kívánó Anton Bernolák magyar kapcsolatai még nincsenek a kellő mélységben feltárva. Ez annál is nagyobb hiány, mert a XVIII. században érvényesülő és a szlovák–magyar viszonylatokra (persze, nemcsak azokra) alkalmazható „hungarus patriotizmus”-nak egyik, e szempontból szintén nem kellő mértékben méltatott reprezentánsa Anton Bernolák, kinek nyelvteremtése és az ehhez hasonló magyar nyelvi törekvések között párhuzamok vonhatók; a nyelvterület egy meghatározott nyelvjárását kívánta olyan irodalmi nyelvvé emelni, amely a nyelvhasználat minden szegmensét tekintve rendelkezik a már differenciáltabb kultúrák valamennyi nyelvi sajátosságával. Másképpen fogalmazva, kilép a nyelvjárás szűkkörűségéből, s az élet szinte minden területén „jogaiba” léptethető. Bernolák törekvéseibe erősen belejárt a szlovákság nyelvi és vallási megosztottságának kérdése, ennek körében a cseh és a magyar (kisebb mértékben a német) nyelviséghez, (kulturális) hagyományokhoz fűződő viszonya, a kortársaknak eleinte a háttérben megbúvó, majd fokozatosan előtérbe kerülő gondolata a nép- és nemzetegyeniség helyéről a szűkebb regionális, majd tágabb európai közösségben; mindez összefüggésben a tudományos szlavisztikában egyre határozottabban körvonalazódó szlávizmusokkal. Nyilván másképpen konstituálódik a történelmi Magyarország különféle szláv és nem szláv lakosainál, megint másféleképpen a XVIII. század első felében, utóbb II. József „reformkorá”-ban, a „visszarendeződés” évtizedeiben, illetőleg a nyelvi nacionalizmusok periódusában. A szlovák művelődésen belül differenciálódnak az álláspontok és a fejlődési tendenciákról szőtt elképzelések. A szlovák evangélikusok igen erőteljes és gyümölcsöző, adaptálható német kulturális kapcsolatokkal rendelkeztek, nem utolsósorban a német egyetemjárások következtében, így befogadási stratégiájuk jellegét illetően a német egyetemi tényező (s ezzel összefüggésben a német antikvitás-felfogás, a klasszicizmus német változata etc.) játszott elhanyagolhatatlan szerepet, a szlovák katolikusok másfelé tekintettek, a latinnyelvűséget ők sem tudták vagy akarták mellőzni, de magyar és ausztriai, esetleg itáliai – egyházi – orientációjuk nem hagyható figyelmen kívül.

Bernolák nyelvészeti tevékenységével (amely éppen úgy latin nyelven történt, mint jórészt a vele kortárs magyar nyelvészeké, Révai Miklóssé és Verseghy Ferencé, akik ráadásul még költők is voltak, ráadásul Révai Miklós jeles latin nyelvű poéta) megalapozta és kidolgozta azt a szlovák irodalmi nyelvet, amelytől reményei szerint a szlovák nyelv és ezen keresztül a szlovák nyelvi (és nemzeti) tudat egységesülését lehetett várni, mind a szorosabb értelemben vett grammatika, mind a helyesírás problémakörében állást foglalt, szótári munkásságával azt az ekvivalenciát, azonos értékűséget sugallta, amely a szlovák, a magyar, a német és a latin nyelv rangjára emelte volna az általa irodalmi nyelvként ajánlott nyelvváltozatot. S tette mindezt úgy, hogy nem szakított a XVIII. században többnyire általános többnyelvűséggel, a különféle nyelveket a különféle helyzetekben használta, a magyart például alkalmi beszédeiben, míg a latin továbbra is a tudomány nyelve maradt. Ismét csak utalok a hasonló magyar jelenségekre, továbbá arra, hogy a szlavisztika alapító atyjai, Dobrovský és Kopitar tudományos munkássága sem csehül vagy szlovénül került a nyilvánosság elé, náluk a németül írás–levelezés–szólás lényegi tényező.

A dolgozat címében megnevezett Rummy Károly György beszédesen példázta a hungarus patriotizmust, a nem a nyelvi hovatarozással jellemezhető „hazaszeretet” megnyilatkozását, amely nem kényszeríti aktánsát választásra abban a tekintetben, melyik – nyelvileg, hagyománytudatát meghatározó – etnicitás esetleges kizárólagosságát fogadja el: többnyelvűségével, többkulturáltságával mindekelőtt a *natio hungarica* tagjának érzi és tudja magát; ezt viszont az államként elismert közösség résztvevői szerepében érvényesíti, a kormányzás, a közös (latin) nyelvi hagyomány, a történelmi múlt azonossága a további meghatározók. Miközben aligha feledtethető (s ezt senki nem kívánja meg tőlük), melyik nyelvi közösségbe születtek, melyik nyelvi kultúrát érzik magukhoz a legközelebb. A történelmi Magyarország soknyelvűsége olyan adottság, amely népek, társadalmi osztályok, kulturális összefüggések közösségében jelöli meg a „mi-tudat”-ot, és nem előlegezi meg (már megneveztem) a nyelvi nacionalizmust, amely viszont a nyelvi hovatarozást, a nyelvi dominanciát jelöli meg a közösségszerveződés lényegi kritériumául. Rummy Károly György göttingai egyetemi éveinek tanulságával tért haza a Szepességbe, amelynek soknyelvűsége, egymásba épülő, egymásra ható kultúrái még a XX. században is, nem egyszer nosztalgikus formában, emlékdézésként fölmerültek, tudományos értekezésekben is, a szépirodalomban is. Rummy életpályája első szakaszában többnyelvű városokban volt tanár, illetve lelkes, ez a többnyelvűség Sopronban is élménye volt, a rövid keszthelyi kitérőt követően Karlócán a szerb egyházi és részben világi művelődést ismerte meg, majd Pozsonyban lett a líceum tanára. Pályája során levelezésével a cseh, a magyar, a szlovák, a szerb, a horvát és természetesen német nyelvű világgal létesített kapcsolatot, így Kazinczy Ferenc, P. J. Šafárik, B. Kopitar, a pozsonyi líceum tanára, J. Palkovič volt levelezőtársa, az osztrák és a német sajtót ellátó írásaiban főleg a

magyar tudományos és irodalmi/nyelvi problémákkal foglalkozott, de szinte valamennyi szláv művelődés (a horváton, a szerben, a csehen, a szlovákon kívül a lengyel is) tárgya tudósításainak, ismertetéseinek. Szétszóródott hagyatékában az egyik tétel így hangzik: Tót és illir dalok gyűjteménye, egy szlovák népdalközlésről tudunk, Vuk Karadžić gyűjtéséből maga is fordított németre, magyar gyűjtése Erdélyi Jánoshoz került.

Pályája elején olyan folyóiratot tervezett, amely az egész Monarchia olvasóit célozta volna meg, Musen-Almanachjának megjelent egyetlen kötetében a latin mellett, német, magyar és bibliai cseh nyelvű anyag is található. Pályája első két évtizedében a szláv kultúrákból elsősorban a szlovák evangélikusok irodalma érdekelte, említett tudósításai azt az írásbeliséget mutatták be, amely a bibliai cseh nyelven (bibličina) alkotók munkáiban kapott formát, s amelyet a Szepességben már megismert. Érdeklődése kiterjedt a legkülönbélebb tudományterületre, a magyar nyelv lehetséges szláv és más jövevényszavaira, a fordításiirodalomra, a szépirodalomra, a tudományos jellegű könyvekre, részint a néprajzra (és a természettudományokra). Az 1810-es években a bécsi lapokban lezajló, a nyelvhasználatot, a szlavisztikát érintő vitának résztvevője lett, kibontakozó levelezése Kopitarral figyelmét részint a többi szláv nyelvre irányította (ez mélyült el 1816 és 1821 között karlócai tanári éveiben), részint a nyelvészet időszerű kérdéseire vonatkozott. Rummy kiterjedt levelezésében hatalmas mennyiségű információ halmozódott föl, enciklopédikus jellegű műveltsége, nyelvismerete, kapcsolatrendszere (egyszerre előnyként és hátrányként) több diszciplína szorgalmas művelését tette lehetővé (a neohumanista eszmeiségű esztétikától a mezőgazdaságig, a nyelvésztől a történetírásig, az etnográfától a könyv- és sajtótörténetig); ennek következtében alkalmassá vált a kultúráközvetítői szerepre, a különféle nyelvi kultúrákról a más nyelvű sajtóban közölt ismertetéseket, és ennek a szerepnek felértékelődése a korszakban tevékenységének pozitív hozadéka. Viszont egyetlen (rész)diszciplínában sem mélyült el annyira, hogy annak elsőrendű szakértőjévé váljon. Közleményeinek mennyisége jelzi, hogy nem utolsósorban megélhetési okok miatt (rá volt szorulva a honoráriumokra) szétaprózta magát, vitathatatlan tehetsége ellenére sem alkotta meg azokat a műveit, amelyekre egész életében készült: jegyzetek, töredékek, adalékok formájában kéziratban maradt sokat ígérő vállalkozása, amely tudományos lexikon formájában öröközte volna meg a „magyar tudós köztársaság”-ot, azaz olyan magyarországi tudós lexikont tervezett, amely valamennyi népből származó tudósok, művészek tevékenységének leírását tartalmazta volna. Líceumi előadásainak túlnyomó többsége szintén kéziratban maradt, a megjelentetett írások között igen sok az apró hír iskolákról, tudományos előmenetelekről, megjelenésekről, kitüntetésekről, pályafordulatokról. Viszont a megjelentetett ismertetések, tanulmányok nem pusztán sokoldalú érdeklődésről tanúskodnak, hanem egyfelől sok, másuttalig fellelhető adatot hoznak fontos szerzőkről (az ellenőrizetlen közlések miatt néha hiba csúszik be, Rummy olykor nem győz

magyarázkodni), másfelől a közlések, nem egyszer ötletszerűen, kevésbé kidolgozottan, olyan problémákat pendítenek meg, amelyek vagy az alaposabb kortársaknál, vagy a következő nemzedékekben visszhangzanak, netán bővebben, jobban alátámasztva kifejtetnek. Itt jegyzem meg, hogy Rummy fokozatosan bővülő, mindenekelőtt a német nyelvterületen számottévvé váló kapcsolataival elérte, hogy a XIX. század első három évtizedének a legtöbbit foglalkoztatott szerzőjévé vált. S azt sem felejtethetjük, hogy a magyar, a szlovák, a szerb, a horvát szellemi élet fordulatairól az ő közleményei is tájékoztattak, noha – ezt el kell ismerni – ez a tájékoztatás korlátozott tudást eredményezhetett csupán. Az azonban újólaj érdemű tudható be, hogy a figyelmes olvasó előtt sokszínű, soknyelvű, érdekes szellemi élet bontakozott ki, a fordítások hiánya, véletlenszerűsége ellenére Magyarország magyar, német, latin és szláv művelődéséről az érdeklődő beható ismeretekre tehetett szert. Az megint más kérdés, hogy Rummy nem tartozott erényei közé a mérlegelés, a fontos és a kevésbé fontos között elmosódott a különbség. S ezt még akkor is állíthatjuk, ha utólag más tűnik fontosnak, mint az 1810-es években. Még egy szempont hangsúlyozása kívántatik: Rummy Károly György kultúraközvetítése kétirányú. Első megközelítésben feltétlenül érdeme, hogy Magyarország szellemi termékeiről a németül olvasóknak, elsősorban németeknek adott hírt, főleg a tudományos közvéleménynek, és kisebb mértékben a német könyvek és sajtó anyagából szemelgetve Magyarország szellemi életét is gazdagította. A mai nézőpontból (és talán a kortársak számára) legalább oly fontosnak és eredményesnek bizonyult, hogy Magyarország különféle nyelvű és műveltségű körei tájékozódásához járult hozzá német nyelvű közleményeivel. Hiszen a német nyelv nem pusztán az arisztokrácia társalgási nyelve volt még a XIX. században is, hanem részben a tudományé, illetőleg a tudományos közvetítésé. Amellett, hogy a német nyelvű közlések révén Magyarország szellemi élete bekerülhetett az európai tudományos „világ”-ba, a szláv–magyar párbeszéd németül (is) folyt, nem egyszer a különféle szláv kultúrák képviselői is németül érintkeztek egymással (csak emlékeztetnék Dobrovskýnak a latin mellett német nyelvű levelezésére). Függetlenül attól, hány személyiséghez jutottak el például Bécs vagy Jéna, Weimar vagy Lipcse, akár Prága vagy Pest-Buda német nyelvű (tudományos) orgánumai, az ott közzétett tanulmányok az ismeretszerzés többnyire megbízható forrásai voltak. E téren nem lehet eléggé becsülni Rummy igyekezetét, lényegében a magyar és a szláv művelődések német befogadástörténetében mellőzhetetlenek. Még akkor is, ha a kortársi recepció számára jelentősebbek; a történeti kutatás inkább elfeledkezett róluk, mint számon tartaná. Pedig feltárásuk számos meglepetés forrása lehetne: Rummy elfogulatlanságra törekvő, a közvetítést hivatássá emelő munkálkodása a hungarus patriotizmus egyik példaszzerű megvalósulása, nem teljesen egyedi eset (hozzá a szlovák költőként, német és magyar nyelvű etnográfusként, Magyarországot Európa kicsiny méretben jellemzőként emlegető Johann-Ján-János Čaplovič–Csaplovics volna párosítható).

Meglepő is, nem is, hogy a *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* számára Rummy írta meg Bernolák nekrológiáját (1813). Meglepő, mert az evangélikus–katolikus nyelvi ellentét egyelőre feloldhatatlannak bizonyult a szlovák egyházi és irodalmi nyelvi kultúrában. Rummy munkatársi kapcsolat fűzte a bibliai cseh nyelvű irodalom két kiemelkedő képviselőjéhez, J. Palkovičhoz és B. Tablichhoz, az előző *Musen-Almanach*-jába adott anyagot, az utóbbinak a tervezett lapban biztosított volna szerepet. Ugyanakkor ezt a meglepő eseményt színezi, miszerint Rummy kívülállónak számított, igaz, az evangélikus szellemiség, oktatás elkötelezettje volt, a szláv irodalmakat hungarus volta miatt tartotta számon. Úgy vélte, hogy a nyelvi sokféleség gazdagít, a többkulturáltság egy ország szellemiségét emeli, hiszen a tudomány és a művészet egyetemes értékeket őriz, fejt ki – legfőlegbb különféle nyelveken. Minél több irodalom virul egy országban, annál több népegyéniség járul hozzá az emberiségi értékekhez. S ha a vallási korlátokat sikerül átlépni (s erre göttingai egyetemi éve alatt is kapott ösztöndzést), akkor a művészet és tudomány igazi egyetemessége igazolódik. A magyar irodalomból először Debrecenben kapott leckét, bizonyára itt olvasta Csokonai műveit, de legalább is itt hallott róla először, 1807-től pedig Kazinczynak lett levelezőtársa, (német nyelvi lektora), Kazinczynak a patriotizmust a kozmopolitizmussal árnyaló nézeteivel értett egyet. A vallási béke és türelem példáját érzékelte Kazinczy házasesetében. Ennek következtében a jelentékeny nyelvésznek (joggal) elkönyvelt Bernolákról hitelt érdemlő nekrológra volt képes, pozíciójánál fogva nem kellett a szlovák nyelvi megosztottságnak nagyobb jelentőséget tulajdonítania. Még ennél is fontosabb egy másik írása, amelyben nem egyszerűen Bernolák teljesítményéről emlékezik meg, hanem a Bernolák képviselte nyelvváltozat értékéről is megnyilatkozhat. A még alakuló szlovák olvasóközönségért folyik a küzdelem, a nyelvi/kulturális probléma hamar átcsap a szlovák érdekek (kizárólagos) képviselőjének igényébe. Így nem teljesen ártatlan Rummy kiállása Bernolák és nyelvváltozata mellett, az a tény, hogy egy (nyelvileg) kívülálló értékelte Bernolák munkálkodását, ráadásul a német nyelvű nyilvánosság előtt, fokozott figyelmet kelthetett a rokonszenvező és az ellentétes táborban. Ennek megértéséhez kissé messzebről kell indulnunk.

Rummy életművében külön fejezetbe tartozik közreműködése az osztrák–német lexikonokban. Munkatársi viszonyát már említett anyaggyűjtése tette lehetővé, ez a bibliográfiai jellegű gyűjtés a levelezésre, a személyes érintkezésre, valamint újságcikkekre (nekrológok, köszöntések, recenziók) alapozódott. A XIX. század tízes éveiben igen sokat ígért Johann Gottfried Gruber és Johann Samuel Ersch lipcsei vállalkozása, amely címében hirdette a felmutatandó tárgykört: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. A próbaüzet 1817-ben, az első kötet 1818-ban látott napvilágot, és meglehetősen sok magyar közreműködőre számított. Rummy kívül Berzeviczy Gergely és Kazinczy Ferenc (s még sokan mások) ígérték részvételüket, a magyar irodalmi címszavakat végül is Kazinczy lemondása folytán Rummy készítette el, de számos szláv tárgyú szócikkeknek is ő

lett a szerzője, a kilencedik rész (Bene–Bibel kötet) Bernolák címszaváé is. A címszó a nekrológhoz képest alig tartalmaz újat, ellenben a címszóval egyenértékűek a terjedelmes lábjegyzetek, amelyek az új szlovák irodalmi nyelvet méltatják. Bernolák törekvését Rummy beágyazza a szláv nyelvi megújulás mozgalmaiba, vállalkozásának mozgató rugójaként azt jelöli meg, hogy a szláv irodalmak Csehországban, Lengyelországban, valamint a szerbeknél, a horvátoknál és a dalmátoknál számottévő haladást értek el, és Bernolák igen sajnálta, hogy a magyarországi szláv tudósok (Rummy így írja) elhanyagolják ezt az erőteljes és jól csengő nyelvjárást, mely szerinte a kihalt szlávval, amely az orosz és a szerb egyházi nyelvvél van legközelebbi rokonságban, a cseh dialektus kedvéért. Lábjegyzetben Johann Christoph Jordan *De originibus slavicus: Opus chronologico-geographico-historicum...* című, bécsi kiadású munkájára hivatkozik (egy 1788-as kiadásra, magam csak egy korábbi kiadást találtam), valamint „Domherr Dalimil”-ra, két latin idézettel támasztva alá e „hungaro-slavica” nyelv régiségét. Az utóbbi forrás a szlovák (itt így!) dialektus tisztaságát méltatja. A lábjegyzet perdöntő érvét a nagy szláv filológustól, B. Kopitartól kölcsönzi, aki több helyütt, például a *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitungban* kedvezően ítélt a szlovák nyelvjárásról. S miközben Rummy sajnálkozik, hogy a nyelvi/nyelvészeti vitába vallási antagonizmus keveredett, méltatja Bernolák grammatikai, helyesírási, etimológiai, filológiai tevékenységét, a szócikk utolsó mondatában említi meg a Bernolák-hagyatékban maradt szótárat, melynek kiadását kívánatosnak tartaná. A szótár végül 1825–1827-ben jelent meg. A második lábjegyzetben Rummy önmagát protestáns létére eléggé tárgyilagosnak minősíti ahhoz, hogy ne értelmezze félre Bernolák fáradozásait, meggyőződése, nagy nyereség volna, ha a szláv tudósok a szlovák nyelvjárást mint anyanyelvüket kiművelnék könyveikkel. A legtöbb szláv író cseh nyelvű művei – nyilván a bibliai cseh nyelvről van szó – hemzsegek a szlovákizmusoktól; a szlovák köznép sok cseh kifejezést nem ért meg, és lelkészeik prédikációiból jónéhány kifejezést ért félre. Független mindez attól, mily fejlettség tulajdonítható a csehnek. A szlovák nyelvjárás kevésbé kemény, mint a cseh, és a jóhangzás meg könnyedség tekintetében nem szorul a szerb, a horvát, a vend, a lengyel meg az orosz mögé, sőt, azzal egy fokon áll, valójában gazdagabb a cseh-nél (ha elvonatkoztatunk ama sok, újonnan képzett technikai kifejezéstől, amelyeket cseh írók alkottak meg), s a tökéletességnek oly magas fokára juthat el, amelynek analógiáját a kihalt szláv nyelv esetében a nagy nyelvtudós Schlözer mutatta ki, aki viszont nem joggal vetette egybe a göröggel. A harmadik lábjegyzetben Rummy megadja Bernolák-nekrológiájának adatait.

Noha Rummy szócikke egy helyén apologétának nevezi Bernolákot, valójában ez a minden fenntartást nélkülöző szócikk igazolja, helyesli és bevezetésre javasolja a szlovákok kikülönülését megcélzó nyelvválasztást, amelynek érvrendszer megegyezni látszik a nyelvi megújulás „apologétái”-nak érvrendszerével. Ezt tömören úgy foglalhatnám össze, hogy egy nyelv kiképzése, grammatikai

rendszerének, helyesírásának egységesítése, a tájnyelvi körbekerítettség köréből a nyelvi közösség egészének nyelvvévé elfogadtatása egyben emancipációs szándékot jelent be. A nyelvi mozgalom első fokán a nyelvhasználat célzata az adott anyanyelv egyenértékűségének tudatosítása más nyelvekkel. Romy cikkének érvelésében az a két szempont játszik (fő)szerepet, amely a nyelvi öntudat ébresztőinek gondolatmenetében is. Az első helyre itt a nyelv ősisége tétetik, amelyből következik a kontinuitás elvének hangoztatása. A szlovák nyelv azáltal, hogy látványosan rokonítható az ógyházi szlávval, mintegy történeti jogi alapon támasztja alá, hogy irodalmi nyelvként funkcionáljon. Régi és új, szláv és szlovák találhat egymásra ebben a folyamatban. A második, nem csekélyebb hatáspotenciállal rendelkező érv inkább nyelvesztétikai jellegű. A Romyéval rokon nézetek képviseelői egy-egy nyelv jóhangzását a költészetre különösen alkalmas voltának elismertetésével párosítják. S ha ebben az esetben ez a közvetlen utalás elmarad is, közvetetten, kevésbé az eufónia kiemelése révén nagyon is odagondolható. S ha a nyugat-szlovák dialektusra támaszkodó irodalmi nyelven nem fakadt föl számottevő költészet (a később megszülető Ján Hollý-életművet leszámítva), a Romy által jegyzett szócikk gondolatmenetét ez nem hitelteleníti: jellegzetes XIX. század eleji érvelés konstatálható, Romy hasonló nyelvhasználatok segítségével másutt a magyar nyelv pontosságát és tömörségét állítja.

Romy Károly György szócikke érdekes epizódja a szlovák nyelv magyarországi és európai emancipálását sürgető mozgalomnak. A bibliai cseh nyelv némi „idegen”-ségével szemben a nyugat-szlovák nyelvjárás érthetőségére céloz, jellemző módon hittársai bibliai cseh nyelvviségét csehként, Bernolák nyelvét szlovákként nevezi meg, halványan utalva a bibliai cseh nyelv szlovákizmusaira. Az irodalmi nyelvek története sem feltétlenül egyenes vonalú, akadnak kitérők, meglepő fordulatok. Ezt tanúsítja Romy szócikke.